

Anders Horsbøl

Præsidenter kunne være anderledes

Udkast til en diskursanalytisk
undersøgelse af
offentlig meningsdannelse

Hvordan kan diskursanalyse anvendes
i studier af offentlig meningsdannelse?
Og hvordan kan offentlighedsteori bidrage
til at videreudvikle diskursanalysen?
Det forsøger denne artikel at belyse ved at
reflektere diskursanalysen offentligheds-
teoretisk i relation til et debatforløb i de
østrigske medier.

I denne artikel fremlægges et udkast til en diskursanalytisk undersøgelse af offentlig meningsdannelse i relation til en bestemt case, et debatforløb i de østrigske medier op til præsidentvalget i 1998¹. Grundambitionen er at sammentænke et offentlighedsteoretisk og et diskursanalytisk perspektiv mhp. at undersøge massemedieret meningsdannelse. Med afsæt i et klassisk, habermasiansk offentlighedsbegreb og en efterfølgende skitse over reoretiseringen af offentligheden hos den sene Habermas, forsøger artiklen via en luhmannsk ansats at begrebsliggøre centrale træk ved den politiske medieoffentlighed i moderne, komplekse samfund. Disse træk omsættes derpå diskursanalytisk, henholdsvis leder frem til en række gentænkninger og reartikulationer af diskursanalysen som en optik på meningsdannelsen i den politiske medieoffentlighed. I den forbindelse trækkes der især på et Foucault-inspireret diskursbegreb som suppleres med operationaliseringsforsøg hos Åkerstrøm Andersen. Artiklens teoretiske udviklinger finder sted med et debatforløb fra de østrigske medier som gennemgående referencepunkt, og den afsluttende del af artiklen vil illustrere hvordan væsentlige aspekter af det teoretiske perspektiv lader sig omsætte til en empirisk analyse af dette debatforløb.

Ambitionen om at sammentænke et diskurs- og offentlighedsteoretisk perspektiv i relation til en bestemt case har rod i en forståelse af diskursanalyse som en relativt plastisk størrelse der skal tage form i konkrete sammenhænge og i dialog med andre teoridannelser. Diskursanalyse forstås således hverken som en færdig metode der blot skal appliceres på sociologiske – in casu offentlighedsteoretiske – problemstillinger, eller som en totalteori om det sociale der overflødiggør og erstatter eksisterende vidensformer, men som en per se interdiscipli-

nær størrelse der så at sige må lade sig italesætte af andre italesættelser.

Det offentligheds-teoretiske perspektiv

Et naturligt, nogen ville sige uomgængeligt, offentlighedsteoretisk udgangspunkt er Jürgen Habermas' *Borgerlig offentlighed* (tysk: *Strukturwandel der Öffentlichkeit*) fra 1962. Borgerlig offentlighed fremstilles i dette værk som en historisk nydannelse, en sfære til drøftelse af offentlige anliggender i et kritisk ræsonnement baseret alene på argumentets tvangsløse tvang, og båret af et ræsonnerende publikum af dannede og (af særinteresser) uafhængige "privatfolk". "Offentlig" (tysk "öffentlich" ~ "åbentlig") er den borgerlige offentlighed både fordi den *åbner* offentlige anliggender for en argumentativ afprøvning, og fordi den, i det mindste principielt, er *åben* for alle. Den borgerlige offentlighed, hvis opståen Habermas lokaliserer til England og Frankrig i begyndelsen af 1700-tallet, ses i kontrast til den forudeksisterende repræsentative offentlighed, hvor aktørerne ikke var borgere der trådte sammen og frem *af* et publikum, men herskere der trådte frem *foran* et publikum, foran det blot beskuende og beundrende folk. I modsætning til de lukkede beslutningsfora, de såkaldte "arcana imperii", der fungerede komplementært til den repræsentative offentlighed, indebærer borgerlig offentlighed at offentlige beslutninger skal kunne diskuteres offentligt og offentlig myndighed udsættes for offentlighedens kritiske lys. I denne diskussionsproces produceres en (altid reviderbar) offentlig mening som vel at mærke ikke er lig med den offentliggjorte sum af privatmeninger (som en meningsmåling f.eks. kan vise), men netop resultatet af privatmeningernes brydning i et offentligt ræsonnement. Dette offentlige ræsonnement betinger de politiske beslutningers

legitimitet og hører som sådan med til grundbetingelserne for et fungerende demokrati.

Efter historien om den borgerlige offentligheds opkomst og (korte) blomstring følger hos Habermas historien om offentlighedens forfald og pervertering. I forbindelse med partiernes, interesseorganisationernes og massemediernes stigende betydning stivner det offentlige ræsonnement til strategiske manøvrer og PR (tysk: "Öffentlichkeitsarbeit"). Centrale diskussionsfora flytter igen væk fra det offentlige rum, den politiske kommunikation bliver som medial iscenesættelse selv til en vare, og det kulturræsonnerende publikum forfalder tilsvarende til et kulturkonsumerende publikum.

Historien er velkendt, og det er ligeledes velkendt at Habermas' offentlighedsbog har haft en betydelig gennemslagskraft som inspirator og orienteringsramme. I Danmark blev der i halvfjerdserne foretaget flere medie- og offentlighedsanalyser ud fra Habermas' "model" – mhp. at vurdere den faktiske (medie)offentligheds tilstand i forhold til det offentlighedsteoretiske ideal, hvorefter denne tilgang "blev næsten usynliggjort i dansk presse- og medieforskning i løbet af ganske få år i 1980'erne" (Lehrmann 1998:12)². Og endelig er det velkendt at Habermas' offentlighedsteori og -historie er blevet udsat for voldsom kritik, ikke mindst for at være idealiserende på oplysningstiden og tilsvarende uberegtiget forfaldspessimistisk på nutidens vegne, og derfor gennemgående utilstrækkelig til at beskrive offentlighed i moderne, højkomplekse og pluraliserede samfund med medierne som de primære offentlighedsaktører³.

Gensyn med offentligheden

Inden for de seneste 10-15 år er der imidlertid sket flere interessante ting på det offentlighedsteoretiske felt. *Strukturwan-*

Anders Horsbøl
Cand.mag., ph.d.-
stipendiat ved Inst.
for Sprog og
Internationale
Kulturstudier,
Aalborg Universitet.
E-mail:
horsboel@sprog.auc.dk

del der Öffentlichkeit blev i 1989 oversat til engelsk med en betydelig reception til følge (se f.eks. Calhoun 1992). En af udløberne heraf var en teoretisk forstærkning af (genopdagelsen af) begrebet om "civilsamfundet"⁴. Habermas reciperede denne reception ved at tage begrebet om "civilsamfundet" op i det retsfilosofiske værk *Faktizität und Geltung* (Habermas 1992), et værk der samtidig markerer Habermas' (delvise) tilbagevenden til offentlighedsteoretiske problemstillinger. Habermas forsøger her at indoptage og tænke videre på meget af den kritik der i årenes løb er fremsat mod hans offentlighedsteori. Udgangspunktet er sameksistensen af mange forskellige offentligheder, hvoraf medieoffentligheden kun er én, omend den centrale. Disse offentligheder tænkes som mere eller mindre porøse, dvs. netværksagtigt åbne over for hinanden, således at tematiske impulser kan bevæge sig fra den ene til den anden offentlighed. I reglen forløber bevægelsen fra medieoffentligheden til de perifere offentligheder, men i nogle (krise)situationer vendes kredsløbet om og impulser fra civilsamfundet trænger ind i medieoffentligheden (som eksempler på en sådan trafik nævner Habermas bla. borgerrettigheds-, kvinde-

og miljøbevægelser). På baggrund heraf – og i erkendelse af offentlighedens begrænsede forarbejdningskapacitet – afløses hos den sene Habermas forestillingen om vedvarende participation i en ræsonnerende offentlighed af en forestilling om *medieoffentlighedens stedvise gennemtrængelighed for civilsamfundsimpulser*. Som en konsekvens af uddifferentieringen og kompleksitetsstigningen i moderne samfund indskrænkes offentlighedens idé således fra at være leverandør af offentlig mening om i princippet alle offentlige anliggender til at være *sensor* for de funktionsforstyrrelser som registreres i livsverdenen, og som de specialiserede funktionssystemer ikke selv er i stand at korrigere.

Den omtalte case om et debatforløb fra de østrigske medier op til præsidentvalget i 1998 lader sig indskrive i en problematik om medieoffentlighedens gennemtrængelighed. Debatforløbets genstand er den protestantiske provst/biskop (tysk: Superintendentin) Gertraud Knoll, der stillede op som en af fire modkandidater til den siddende præsident, Thomas Klestil. Knoll var på flere måder en anderledes kandidat; hun besad et højt kirkeligt embede (endda et protestantisk), havde ingen erfaring fra det politiske system og var end ikke medlem af noget parti. Endvidere var hun med sine 39 år i præsidentiel sammenhæng temmelig ung, var desuden kvinde og – som det hed i utallige af karakteristikker – mor til tre (små) børn. Alligevel – eller derfor – blev der fra forskelligt hold stillet betydelige forventninger til Knoll om politisk fornyelse, ikke mindst på baggrund af det offentlige engagement hun tidligere havde vist i anliggender som flygtninge-, ligestillings- og kirkepolitik. Støtten til Knoll gik, især i begyndelsen af valgkampen, på tværs af partiskel og kom fra adskillige organisationer og enkeltpersoner uden for de po-

litiske partier. Der var heri ansatser til en ny politikforståelse og til en forståelse af præsidentembedet som en offentlighedsfornyende instans i efterkrigstidens (endnu) korporativt prægede Østrig – hvis sammenspisthed (de østrigske betegnelser er "Filz" og "Proporz") Haider indtil da havde haft mest succes med at kritisere. Samtidig blev Knoll i løbet af valgkampen udsat for voldsom kritik fra forskelligt hold, især for at afpolitiseres, for at sammenblande religion/etik og politik og for at være en skjult partikandidat (venstrefløjens). Knoll blev ikke valgt (omend hun med 14 % fik næstflest stemmer efter Klestil), men hendes kandidatur blev en mediebegivenhed i Østrig, og hun blev i det mindste i en periode betragtet som en væsentlig udfordring for Klestil.

På baggrund heraf vil jeg forstå Knolls kandidatur som en kritisk civilsamfundsimpuls (igen; i en nøgtern, ikke-valoriserende forstand) der kanaliseres ind i den mediepolitiske offentlighed. Det interessante spørgsmål i denne artikels sammenhæng drejer sig imidlertid om hvordan denne kanalisering kan undersøges analytisk. Her er det vigtigt først at slå fast at det ikke gælder sig om at undersøge hvorvidt fælles (civile) værdier eller dialogiske kommunikationsformer transporteres mere eller mindre uskadt ind i medieoffentligheden. Den civilsamfundsimpuls Knolls kandidatur udgør, skal ikke opfattes som et residualt udtryk for en uspoleret borgerlig offentlighed hvis overlevelse i den strategiske medieoffentlighed det gælder at undersøge⁵. Det drejer sig ikke om at undersøge hvorvidt Knoll trænger igennem med sit budskab, sine værdier, sin kommunikationsmåde, men om at undersøge hvordan Knoll som en forholdsvis ubestemt impuls tager politisk form i løbet af valgkampen.

En undersøgelse af kanaliseringen af

Knoll som en formningsproces må derfor løse sig fra forståelsen af offentlighed som borgerlig offentlighed. Det kan selvfølgelig gøres ved at kassere offentlighedsbegrebet og slet og ret bedrive mediestudier. Men man kan også forsøge at fastholde offentlighed som en social kategori, men i en anden betydning end borgerlig offentlighed. Det vil være strategien her, og til det formål vil jeg trække på Niklas Luhmann, ikke primært som systemteoretiker, men som offentlighedsteoretiker, og ikke kun i kontrast, men også komplementært til Habermas⁶.

Oscillerende offentlighed

Luhmann beskriver offentlighed som en anskuelsesform, som et særligt blik (Qvortrup 1998) der rykker et givet blik - et synspunkt, en anskuelse, et perspektiv - ud af dets selvfølgelige kontekst og sætter det i spil med andre blikke. Offentligheden markerer et perspektiv som et særligt perspektiv og sætter parentes om det - *kontingenssætter* eller *neutraliserer* det (Baecker 1996) - som noget der kunne være anderledes, og åbner derved for at det kan brydes mod andre perspektiver. Interessant er i den forbindelse ikke mindst at kontingenssættelsen også kan ramme det kontingenssættende blik selv, offentligheden kan *oscillere* (Baecker 1996); den offentlige mening kan svinge frem og tilbage, og offentligheden kan ydermere reflektere over sin egen meningsdannelse. Den offentlige mening har dermed indbygget et moment af labilitet og uforudsigelighed i sig. Derfor er offentlighed forbundet med en vis risiko; det er et udsat "sted" hvor man ikke kan forudsige eller kontrollere hvilke kontingenssættelser man bliver udsat for, i det mindste må man kalkulere med vanskelighederne ved at kalkulere. Til gengæld giver offentligheden mulighed for at iagttage andres iagttagelser af én selv og som følge heraf evt. korrigerer egne perspekti-

ver (Marcinkowski 1993). Dette er ikke mindst relevant for politiske aktører, og den politiske offentlighed kan i den forstand lignedes med et *spejlkabinet*. Dog er der ikke tale om nogen transparensmodel⁷; spejlet afspejler ikke virkeligheden, det viser ikke hvem man er, men hvordan man ses.

Medierne ses hos Luhmann ikke som identiske med offentligheden, men som en måde (blandt andre) at repræsentere eller praktisere den på (Luhmann 1996). I modsætning til offentligheden kan medierne beskrives som et funktionssystem der efterhånden er blevet selvstændiggjort i forhold til især det politiske system, både på et overordnet institutionelt plan og mht. de journalistiske udtryksformer⁸. Hvad der for Habermas (i nogen grad) er en forfaldshistorie, er for Luhmann således en uddifferentiering af et funktionssystem. Medierne selekterer og rekonstruerer begivenheder uden for medierne - og ikke mindst fra andre medier - ud fra koden information/ikke-information, en kode der i de enkelte medier operationaliseres (som program) ud fra nyhedskriterier og redaktionel linie⁹.

I takt med mediernes selvstændiggørelse bliver politiske aktører i stigende grad henvist til at agere på mediernes præmisser (i henhold til nyhedskriterier mm.) og kan stadigt sjældnere forvente at få stillet privilegerede talepositioner til rådighed. Men samtidig - som følge af den generelle samfundsmæssige individualisering og afideologisering - bliver medierne vigtigere som et middel til at bejle til og konkurrere om vælgerne gunst. Således bliver det stadigt vigtigere for en politiker at kunne positionere sig i en medieduelig form i forhold til andre politikere - at kunne håndtere mediernes særlige form for "visibilitet" (Thompson 1995) - en positionering man ikke er ene om, og som derfor bliver en positionering i forhold til andre positio-

ninger. Blandt positioneringsmulighederne er naturligvis også den at positionere sig som en der ikke vil positionere sig. Men medierne er netop ikke kun et forum for positionering; med til mediernes selvstændiggørelse hører at medierne udfordrer positioneringerne¹⁰ – og at særlige mediegenre analyserer og reflekterer over det politiske (positions)spil i medierne¹¹. En udfordring og refleksion som politikerne i deres (re)positionering sjældent slipper godt fra ikke at forholde sig til – og som det må antages at høre med til den politiske habitus at kunne håndtere. Dog ville det være misvisende at betragte det politiske som ensidigt afhængigt af medierne – snarere er der tale om en gensidig afhængighed mellem medier og politik hvor det politiske leverer stof til medierne og medierne opmærksomhed til politikerne¹².

Naturligvis kan man – ud fra en forståelse af offentlighed som borgerlig offentlighed – affærdige dette som en strategisk inficeret af offentligheden. Men man kan også – med en luhmannsk optik – se det komplekse udvekslingsforhold mellem medier og politik som en realisering af offentligheden; som en særlig form for kontingenssættelse, oscillation og spejling af iagttagelser. En særlig form for politisk medieoffentlighed som Knoll med sin kandidaturs udsættes for, og som hun – uden at have erhvervet en politisk habitus – skal agere i. Det vil være betragtningmåden her.

Der er flere, måske overraskende, fællestræk mellem offentlighedsforståelsen hos Luhmann og den sene Habermas; f.eks. går offentlighed på tværs af uddifferentieringen i højkomplekse samfund og indtager som sådan en særstilling i disse – ikke som styrings – men som formidlings- og korrekturinstans. Men: Anderledes end hos Habermas lægger Luhmanns offentlighedsforståelse op til at undersøge dynamikken i den offent-

lige meningsdannelse, og den tilbyder et interessant perspektiv på spørgsmålet om medieoffentlighedens gennemtrængelighed for kritiske civilsamfundsimpulser. Inden for et luhmannsk offentlighedsperspektiv ville denne gennemtrængelighed ikke skulle studeres som et spørgsmål om (graden af) overførsel af borgerlig offentlighed fra civilsamfundet til medieoffentligheden, men som et spørgsmål om hvilken kontingenssættelse impulserne udsætter det politiske establishment for, hvilken oscillation der følger herpå, og hvilke (gen)spejlinger af iagttagelser det giver anledning til.

Det diskursanalytiske perspektiv

Det er her diskursanalysen kan sætte ind. Som akademisk modebegreb er "discourse analysis [...] come to mean many different things in as many different places" (Hajer 1995:43), og "der findes idag ingen alment accepteret definition på diskurs" (Andersen 1994:13). Måske er det endog tvivlsomt om der findes en alment accepteret definition på forskellene mellem de forskellige definitioner på diskurs. Snarere kan man sige at der i flere videnskabelige sammenhænge pågår en diskursiv kamp om at bestemme diskursbegrebet, herunder forholdet og arbejdsdelingen mellem de forskellige diskursanalyser – en diskursiv kamp som denne tekst selvsagt også indgår i. I en sådan situation kan det være fristende at annullere betegnelsen (som Lund 1997 gør det), også fordi der er

[..]something colonizing about the current vogue for discourse analysis which invites people retrospectively to recast what they have done as discourse analysis or persuade us to recognize them as "really" being discourse analysts" (Burman/Parker 1993:165-6).

Den opgave at forholde sig til diskursanalysens diskurser (som andet end kaos) og redegøre for egne reartikulationer forbliver dog den samme.

Jeg vil her forstå diskurs som *italesættelse*. Det er kendetegnende for italesættelsesperspektivet at social og sproglig betydning undersøges i helheder eller "bundter" af mening. Et enkelt udsagn, en enkelt ytring eller et enkelt synspunkt betragtes ikke isoleret, men søges tilskrevet en mere omfattende sammenhæng. Denne sammenhæng er diskursen som den enkelte ytring ikke blot tilhører, men også forudsætter for overhovedet at få mening. Diskursen er således meningskonstituerende for de konkrete udsagn den udgør en mulighedsbetingelse for disse, den er en horisont inden for hvilken disse får mening.

Denne horisont eller meningshelhed er en *sproglig* størrelse; den består af udsagn som ikke blot beskriver en foreliggende virkelighed, men også fremstiller eller former den. Diskurs er således en sproglig konstruktion af virkeligheden, diskursen taler eller handler netop ikke kun om virkeligheden, men sætter den i tale, sætter den til i kraft af talen. Diskurs er endvidere en *social* størrelse, der findes ingen private diskurser, diskurser knytter sig ikke til individer, men til kommunikation. Og diskurs er en *historisk foranderlig* størrelse; diskurser dannes, udvikles, transformeres, forgrener sig og forsvinder. Det sker som følge af kommunikation; forholdet mellem diskurs og kommunikation er således et dobbelt betingelsesforhold; diskursen er meningskonstituerende for kommunikationen, men kommunikationen er samtidig nødvendig for at opretholde diskursen og kan over tid forskyde og forandre denne.

Diskurser findes i *flertal*, også synkront. Italesættelsesperspektivet deler med hermeneutikken den betragtning at

betydningsdannelse altid finder sted i et forudtraderet felt af betydninger, men i forhold til hermeneutikkens "forståelseshorisont" (Gadamer 1960) er diskursen en mere lokal størrelse. En diskurs er ikke en global forståelseshorisont der karakteriserer en hel kultur, men en meningshelhed blandt en række andre der fordele sig på (og konstituerer) forskellige sociale felter, eller som ligger i strid om at definere og afgrænse et bestemt felt.

Såvidt en foreløbig og overordnet indkredsning af diskurs som italesættelse. Mere specifikt kan man med Foucault (primært ud fra Vidensarkæologien, Foucault 1969) sige at en diskurs er en formning af *objekter, subjekter, begreber og strategier*: For det første er en diskurs en *genstandsgørelse*; diskursen former de vidensobjekter den handler om, og formningen af disse genstande kommer logisk før behandlingen af dem. For det andet stiller en diskurs *subjektpositioner* til rådighed, forstået som "steder" hvorfra der i en given diskurs legitimt og meningsfuldt kan tales. Med diskursen etableres således et handlerum som både begrænser og muliggør social handlen; diskursen udstikker et felt for sociale relationer og identiteter, ikke ved at etablere relationer mellem allerede givne subjekter, men netop ved at etablere subjekter. For det tredje er en diskurs et *netværk eller et associationsfelt af begreber*. Dette skal ikke forstås som et regelsystem i analogi med en filosofisk tankebygning; diskursen begynder ikke i nogle grundlæggende antagelser (om mennesket, det gode liv, samfundets indretning etc.), men tager sin ikke-begyndelse i de faktiske udsagn som de udfolder sig i den diskursive praksis. I alle tre tilfælde er diskursens enhed både en *relationel* og en *produktiv* størrelse; diskursen etablerer forbindelser mellem objekter, subjekter og begreber, og diskursen udgør et spillerum der lader nye (forbindelser mellem) ob-

jekter, subjekter og begreber forme(re) sig. Og endelig er en diskurs situeret i et *interdiskursivt felt* der er ligeså konstituerende for diskursen som formningen af objekter, subjekter og begreber er det. En diskurs bliver ikke først til som diskurs for derefter at indtræde i et interdiskursivt felt, men befinder sig altid allerede i relation til andre diskurser. Det interdiskursive felt er nok et "ydre", men det er et ydre som er medkonstituerende for diskursen selv; diskursen findes ikke forud for dens rettedhed mod det den ikke er.

Diskursive ordner

Med Andersen 1994 kan man i forlængelse af Foucault forstå en diskurs som en fremstilling af tre "ordner" gennem italesættelse, henholdsvis en deskriptiv, en narrativ og en argumentativ orden:

"Den deskriptive orden ordner måden, man opfatter objekter, deres egenskaber og relationer på i diskursen" (Andersen 1994:15). Her drejer det sig

om hvad, der tales i diskursen, og hvordan visse fænomener genstandsgøres og klassificeres gennem fremsættelse af påstande, der kan sammensættes til sammenhænge, dvs. til teori (Andersen 1994:15).

Den centrale forskel i denne klassifikationssammenhæng er forskellen årsagvirkning. Den deskriptive orden dækker primært formningen af vidensobjekter hos Foucault. Mest interessant er imidlertid de to følgende ordener:

Den narrative orden ordner måder, man opfatter handlen på i diskursen. Den narrative orden former et antal subjektpositioner som individer og kollektiver kan indtage, hvorved de bliver i stand til at handle som om de er rationelle

og viljesbærende (Andersen 1994:16).

Den narrative orden svarer naturligvis til formningen af subjekter hos Foucault. Andersen nævner her fem forskelle som specificerer dannelsen af subjektpositioner: "udenfor/indenfor" (hvem får overhovedet adgang til diskursen), "oppe/nede" (hvordan fordeles positioner inden for diskursen efter ansvar, kompetence og status), "fortid/fremtid" (hvordan etableres subjekternes tid, hvordan udspændes subjekterne mellem et erfaringsrum og en forventningshorisont), "subjekt/objekt" (hvem sættes som aktivt subjekt og hvem som objekt for subjekters bearbejdelse) og "hjælper/modstander" (af hvem og hvordan kan subjekterne forvente modstand og støtte). De tre første forskelle er hentet hos den tyske begrebshistoriker Koselleck, de to sidste fra Greimas "aktantmodel"¹³.

"Den argumentative orden ordner måden, man i diskursen sammenkæder prædikater på, når man resonnerer" (Andersen 1994:18). Denne orden falder inden for formningen af begrebslige relationer hos Foucault.

For at tale om en diskurs må der være dannet et antal kohærente acceptregler, som subjekterne kritisk kan stille til udsagn (Andersen 1994:18).

Acceptreglerne er diskursinterne og sætter rammerne for gode argumenter henholdsvis for afvisning af argumenter som f.eks. uvidenskabelige. Sammen med den narrative orden udstikkes dermed også rammerne for hvilke former for strid og konflikt der er mulige inden for diskursen. Hermed understreges det at diskurs ikke implicerer konsensus, men derimod et spillerum for meningsfuld konflikt¹⁴.

Jeg vil mene at fremstillingen af de tre

ordner er et nyttigt bidrag til en konkret diskursanalyse inden for et foucaultsk italesættelsesperspektiv. Dog vil jeg tilføje en fjerde orden som det er hensigtsmæssigt at udskille: Denne orden kunne man kalde en *interrogativ orden*. En interrogativ orden skal forstås som den gruppe af spørgsmål og problemer som meningsfuldt og legitimt kan rejses inden for en given diskurs. I forhold til den deskriptive orden drejer det sig ikke om hvad der er tilfældet, og hvordan det klassificeres, men om hvad det er relevant at spørge om, og hvilke problemer det er centralt at sætte under debat. Og i forhold til den argumentative orden drejer det sig ikke om hvad der kan accepteres som et godt argument, men om hvad det giver mening at finde på gode argumenter for. Fokus ligger på diskursen som en spørgehorisont inden for hvilken problemer kan komme til syne og problematikker udvikle sig. Med den interrogative orden betones det at en diskurs ikke er et svar på en række givne præ-diskursive problemer, de være sig epistemologiske, sociale eller psykologiske, men derimod selv en formning af disse.

Diskursanalytiske gentænkninger

Det interessante ved diskursperspektivet er, i denne sammenhæng, at det tilbyder en måde hvorpå kanaliseringen af Knoll ind i den politiske medieoffentlighed kan anskues som en formningsproces. Diskursperspektivet lægger op til at anskue kanaliseringen som en *diskursiveringsproces* hvorunder Knoll italesættes som et politisk alternativ. Den impuls Knoll udgør, betragtes dermed ikke som et givet politisk alternativ, men som en vag, underbestemt udfordring hvis kontingenssættende indhold bestemmes nærmere i løbet af debatten. Denne bestemmelse sker netop ved at Knoll kommunikerer ind i (og forskyder) bestemte dis-

kurser der gør det muligt overhovedet at tage stilling til hende som et politisk alternativ. Det diskursanalytiske spørgsmål er derfor ikke; hvordan strides man om Knoll? - men; hvordan bliver det muligt at man kan strides om Knoll? Snarere end at undersøge hvordan der tages stilling til Knoll som politisk alternativ, drejer det sig om at undersøge hvordan Knoll i løbet af meningsdannelsen bliver til som et alternativ man meningsfuldt kan tage stilling til, hvordan hun får mening som noget man kan mene noget om.

Men samtidig lægger det offentlighedsteoretiske perspektiv op til at gentænke og reartikulere diskursanalysen som en analyse af meningsdannelsen i den politiske medieoffentlighed. Disse gentænkninger kan i korthed fremstilles som følger:

Interdiskurs: En undersøgelse af diskursiveringen af Knoll må for det første tage højde for den politiske medieoffentlighed som et pluralt og konfliktuelt rum. Diskursbegrebet giver her mulighed for at skelne mellem to typer af pluralitet og konflikt; henholdsvis uenighed inden for og mellem diskurser. Det må antages at diskursiveringen af Knoll ikke forløber inden for (eller som forskydning af) én diskurs, men at Knoll italesættes af forskellige diskurser, dvs. som forskellige politiske alternativer. Diskursanalyse er i denne sammenhæng derfor ikke ensbetydende med "analyse af én diskurs"; diskursiveringen skal tværtimod både undersøges som regularitet i spredningen (diskurs) og som spredning i regulariteten (interdiskurs).

Refleksivitet: Sagt i luhmannske termer er undersøgelsen af interdiskursen en 2.ordens iagttagelse af forskellige iagttagelser som iagttagelser. Men en undersøgelse af dynamikken i den politiske offentlighed må gå et skridt videre og også iagttage hvordan iagttagere iagttager

andre iagttageres iagttagelser. Diskursiveringen af Knoll som et politisk alternativ må undersøges i sin *refleksivitet*; som en proces hvor valgkampens aktører forholder sig til hinanden – og til hinandens forholden sig. Man kan udskille henholdsvis et diakront og et synkront aspekt af denne refleksivitet:

Det diakrone aspekt vedrører diskursiveringen som et (oscillerende) debatforløb hvor valgkampens aktører over tid reagerer på hinanden og på hinandens reaktioner. Det indebærer et fokus på de diskursive begivenheder som *responsive*, som rettet mod tidligere diskursive begivenheder¹⁵. Grundspørgsmålet vil således ikke være: hvad betyder dette?, men: hvad betyder dette i forhold til noget allerede betydet, hvordan produceres kommunikation ud fra kommunikation (Luhmann 1990b:43)? Dermed er en undersøgelse af responsiviteten samtidig en undersøgelse af debatten som en *dynamisk, interaktiv* størrelse, som et sig-udviklende netværk af tilkoblinger til tilkoblinger. Disse tilkoblinger vil – grundet debattens valgkamps karakter – ofte have form af problematiseringer af problematiseringer, af kontingenssættelser af kontingenssættelser.

Det synkrone aspekt af refleksiviteten angår diskursiveringen som *synspunkter på synspunkter*. Hermed menes at fokus ikke ligger på valgkampen som en kamp mellem positioner, men som en kamp om at positionere positioner. Der fokuseres ikke på kontrasten mellem divergerende meninger, synspunkter eller argumenter, men på kontrasten mellem synspunkters konstruktion af andre (mod)synspunkter. Principielt kan ethvert synspunkt (det være sig politisk, moralsk, pædagogisk, retsligt etc.) siges at forudsætte et modsynspunkt (Bakhtin 1986, Billig 1987, Hajer 1995, Potter 1996), men konstruktionen af modsynspunkter er særlig relevant i retoriske situationer

hvor forskellige synspunkter ikke lever i fredelig sameksistens, men befinder sig i et konkurrenceforhold – og den politiske valgkamp er en sådan situation par excellence. Det afgørende spørgsmål lyder derfor ikke: hvordan konstrueres den sociale virkelighed (in casu Knoll som politisk alternativ) diskursivt?, men: hvordan konstrueres den sociale virkelighed i en kamp mellem diskursive konstruktioner om at konstruere hinanden? I forlængelse heraf er en diskurs også at forstå som en semantisk ressource der gør det muligt at anlægge bestemte synspunkter på synspunkter, herunder synspunkter der er artikuleret inden for andre diskurser. Kampen om at konstruere synspunkter på synspunkter er således også en kamp om hvilken diskurs der skal være metadiskurs for de andre diskurser.

(Rekon)tekstualisering: Såvel det synkrone som det diakrone aspekt af refleksiviteten lader sig tænke interpersonelt, uden mediernes mellemkomst. Men ønsker man at undersøge refleksiviteten som den udfolder sig i mediedebatten, er det nødvendigt med yderligere metodiske overvejelser. Man må tage højde for at medierne ikke er neutrale fora, men selvstændige aktører der "framer" andre aktører. Det får følgende konsekvenser:

Hvad det synkrone aspekt angår, betyder mediaseringen at det skal undersøges hvordan synspunkter på synspunkter "frames" af medierne ved at refleksiviteten realiseres som en sammenhængende tekst. Det drejer sig om at undersøge hvordan medierne – på baggrund af nyhedskriterier, redaktionel linie og genrekonventioner – giver tekstuel form til en flerhed af synspunkter og disses kamp om at konstruere hinanden. Det væsentlige er her ikke at beskrive selve forekomsten af en flerhed af stemmer, men at beskrive hvordan disse "orkestreres", hvordan de i og med den tekstlige form sæt-

tes i forhold til hinanden. Det drejer sig om at undersøge hvilket synspunkt tekstualiseringen anlægger på synspunkternes kamp om at konstruere hinanden. Det er på denne måde artiklen tilstræber at realisere Faircloughs fordring om at undersøge "the texture of texts" (Fairclough 1995a:4, efter Halliday/Hasan 1976).

Hvad det diakrone aspekt angår, betyder mediaseringen at det skal undersøges hvordan medierne *rekontekstualiserer* andre (medie)begivenheder; fokus ligger ikke på enkelte tekster eller på den diskursive "essens" af summen af tekster, men på *relationer mellem tekster*, på bevægelsen fra tekst til tekst. Kanaliseringen af Knoll ind i den politiske medieoffentlighed studeres således ikke en bloc, men en detail, eller om man vil; "entre details"¹⁶.

En præciserende kommentar om mediernes formning: At refleksiviteten får tekstuel form i medierne betyder ikke at medierne omformer en allerede givet form, men derimod at medierne *stiller former til rådighed* – eller i det mindste at mediernes former allerede har for-formet de former medierne omformer. Det er i reglen ikke sådan at debatten først udspiller sig i forsamlingshuset og derpå rekontekstualiseres i medierne; tværtimod finder debattens centrale diskursive begivenheder simpelthen sted i medierne, og de der ikke gør det, er i reglen tilrettelagt mhp. at blive taget op af medierne. Der er ingen genuin oprindelighed – herunder ingen genuin refleksivitet – som mediernes formning kan studeres ud fra og sammenlignes med. I den forstand fungerer den politiske journalistik ganske anderledes end nyhedsdækningen af trafikulykker eller husspektakler¹⁷. Det betyder ikke at debatten skabes (ex nihilo) af medierne – debatten er ikke noget medierne bare finder på – men det betyder at den primært skabes i medierne; medi-

erne stiller former til rådighed for debatten, og disse formers logik er ikke at omforme, men at muliggøre at debatten kan forme og (trans)formere sig.

Opsummerende kan man sige at den offentlige meningsdannelse omkring Knoll på forskellige måder anskues som en *strid*: For det første som en strid inden for og på tværs af diskurser om at bestemme Knoll som et politisk alternativ (interdiskurs) . For det andet som strid mellem synspunkter om at konstruere hinanden (metadiskurs). I begge tilfælde betragtes striden som en strid om striden, striden er ikke givet, men er selv genstand for strid. For det tredje anskues meningsdannelsen som en strid der forløber over tid, og som til stadighed reartikuleres interaktivt – striden i dens stadige fornyelse, kunne man fristes til at sige. Og endelig anskues meningsdannelsen som en strid der tekstualiseres, dvs. realiseres i en sammenhængende medietekst i et rekontekstualiserende netværk af andre medietekster.

Analyse af debatforløbet

Såvidt en skitse til en sammentænkning af et offentlighedsteoretisk og et diskursanalytisk perspektiv på et bestemt debatforløb. Jeg vil nu antyde hvordan dette kan anvendes analytisk til at beskrive det pågældende debatforløb. Jeg begrænser mig her til nogle hovedtræk af debatten som den forløb i tre store, landsdækkende dagblade; nemlig *der Standard*, *die Presse* og *Neue Kronen Zeitung*¹⁸. Af pladsmæssige grunde vil jeg ikke gå nærmere ind på diskursiveringen af Knoll som et resultat af en tekstlig organisering i konkrete medietekster, men præsentere de enkelte diskurser og diskursiveringer i almen form, suppleret med korte teksteksempler.

Første kontingenssættelser

Sidst i februar 1998 bringer flere medier

nyheden om at Knoll "i princippet" er villig til at stille op til præsidentvalget. I den forbindelse finder der i det mindste to former for kontingenssættelse sted: For det første sås der tvivl om *udfaldet* af præsidentvalget. Hvor det indtil da var blevet regnet for så godt som sikkert at den siddende præsident, Thomas Klestil, ville vinde valget, problematiseres denne antagelse nu. Nyheden ved nyheden om Knolls eventuelle opstilling er således ikke mindst at hun *har en chance*. Det kommer tekstligt til udtryk ved især to typer af citater; politikere fra forskellige partier citeres for at ville støtte Knoll, og "eksperter" (politiske iagttagere, medieanalytikere, valgforskere mm.) citeres for at forudsige at Knoll under visse omstændigheder ville kunne slå Klestil – eller i det mindste tvinge ham ud i anden valgrunde. Alle de tre nævnte dagblade beskæftiger sig på denne måde med Knolls *politiske opbakning* og *hendes appel til vælgerne*. I kølvandet på disse tematiseringer sker der indirekte en bestemmelse af Knoll som *venstrefløjens* kandidat – indirekte fordi dette ikke nødvendigvis udsiges (slet ikke af Knoll selv), men fordi det langt overvejende er stemmer fra venstrefløjen som citeres for at ville støtte hende. "Knoll kan regne med hjælp fra socialdemokratiske og "grønne" parlamentsmedlemmer", hedder det f.eks. i en karakteristisk overskrift i *Presse* d. 23.2.98¹⁹.

Den anden form for kontingenssættelse retter sig mod *præsidentembedet*. Fokus ligger ikke på spændingen om udfaldet af valget, men på muligheden for at give præsidentembedet nyt indhold. Denne kontingenssættelse stabiliserer sig efterhånden i tre diskurser:

For det første en *venstrefløjdiskurs* (i bred forstand) hvor verden deskriptivt fremstilles som præget af ulighed (nationalt og globalt, mellem sociale grupper og mellem kønnene); en ulighed som i høj grad skyldes uindskrænket kapita-

lisme. Interrogativt står ulighedens problem i centrum af diskursen, og argumentativt fremstilles denne ulighed som uretfærdig, en uretfærdighed man bør forsøge at minimere ved at udvise *solidaritet*. En anden relateret dyd er tolerance over for mindretal, en tolerance der anses for at være under pres, på nationalt plan ikke mindst fra Haiders FPÖ. Narrativt er der to grundpositioner; den der går ind for en mere retfærdig verden, og den der forsvare tingenes tilstand (modstanderen). Ud fra den første taleposition (solidaritetens) hævder flere stemmer der støtter Knoll, at hun som præsident netop vil være i stand til repræsentere denne position; f.eks. siges det at hun repræsenterer "social samvittighed", er "imod et Nato-medlemskab" og altid har vist "tolerante holdninger" over for "udlændinge og mindretal" (*Standard*, d. 24.2.98). Også når Knoll selv citeres indtager hun i flere tilfælde (eller sættes til at indtage) den solidariske taleposition; således når hun kritiserer den "nøgne, menneskeforagtende kapitalisme", taler for "en fredspolitisk udvikling af neutralitetspolitikken" (*Presse*, d.30.3.98) eller vælger at begynde sin valgkamp på en arbejdsformidling. Principielt resulterer venstrefløjdiskursen ikke uden videre i en positiv bestemmelse af Knoll. Men i praksis er det kun ganske få, og i medieoffentligheden marginale stemmer (nærmere bestemt fra marxistisk hold) der inden for venstrefløjdiskursen anfægter hendes placering som et *solidarisk alternativ*.

For det andet stabiliserer kontingenssættelsen af præsidentembedet sig inden for det man kunne kalde en *menneskelighedsdiskurs*. Fokus ligger her ikke på en modsætning mellem traditionelle højre-venstre-positioner, men på den enkelte politiker som menneske – og på dennes tilbøjelighed og evne til at være på "almindelige menneskers" side over for "systemet". Deskriptivt er menneskelig-

hedsdiskursen således præget af iagttagelser af politikere mht. livshistorie, karakteregenskaber og fremtoning. I tråd hermed beskrives politik ikke fortrinsvis som en strid mellem interesser eller ideologier, men som en udveksling mellem personer. Argumentativt er den enkelte politikers *integritet* et afgørende topos. I kraft af integriteten kan politikeren holde sig fri af det sammenspiste, korrumpende politiske system og bevare følingen med almindelige menneskers sorger og bekymringer²⁰. De afgørende talepositioner er "dem deroppe" (modstanderen) vs. "os hernede", henholdsvis dem der taler på "vores" vegne. Menneskelighedsdiskursen er primært repræsenteret i *Neue Kronen Zeitung*, og Knoll diskursiveres her i stor udstrækning positivt, dvs. netop som et *menneskeligt alternativ* til den etablerede politik. I dækningen af den pressekonference hvor Knoll bekendtgjorde sin kandidatur, hæfter *Neue Kronen Zeitung* (d. 28.2.98) sig således ved Knolls ubestikkelighed ("Jeg er helt igennem ubestikkelig", hedder det i overskriften), den personlige risiko hun løber ved at stille op ("jeg vover springet ud i det kolde vand"), hendes sympatiske fremtoning der ikke tyder på "had" til Haider og FPÖ ("Jeg vil overlade det til Dem at vurdere om der er had at læse i mit ansigt") og hendes forbundethed med det almindelige liv ("fordi hun står midt i livet og kender folks sorger og bekymringer").

Endelig kommer kontingenssættelsen af præsidentembedet for det tredje til udtryk inden for en diskurs man kunne kalde *formidlingsdiskursen*. Ligesom menneskelighedsdiskursen indebærer formidlingsdiskursen en generel utilfredshed med den etablerede politik. Men utilfredsheden retter sig her mod en manglende udveksling mellem et politisk græsrodsniveau og et politisk-institutionelt niveau. Ud fra beskrivelsen af dette

deficit kan der argumenteres for at præsidentembedets særlige opgave i østrigsk politik er at befordre og igangsætte en sådan formidling. I forhold til de to andre nævnte diskurser adskiller formidlingsdiskursen sig således ved en eksplicit (metapolitisk) tematisering af præsidentembedets funktion i det politiske liv. I forhold til menneskelighedsdiskursen giver det en anden forventningshorisont ("det er muligt" vs. "det nytter nok alligevel ikke noget") og et andet argumentativt spillerum hvor man kan fremkomme med begrundelser for konkrete reformer. Den centrale subjektposition er *den bekymrede (og engagerede) borger* der er bekymret på demokratiets vegne. Formidlingsdiskursen har betydelige fælles træk med de offentlighedsteoretiske forestillinger om civilsamfundet som er blevet introduceret i artiklens teoretiske del. Ordet civilsamfund forekommer dog kun perifert, i stedet tales der om "borgerbevægelser" ("Bürgerbewegungen") som i følgende karakteristiske citat:

Knolls chance består i at formidle de statspolitiske anliggender til folk [ty; "Menschen"] og omvendt formidle folks anliggender i borgerbevægelser og lignende initiativer til den partidominerede politik. Dette formidlingsarbejde er Knolls styrke, og hun er her troværdig fordi hun ikke kommer fra noget parti.

Sammenlignet med de to andre diskurser er formidlingsdiskursen relativt svag, den findes primært i *Standard* (uden overhovedet at dominere dækningen) samt i diskursive miljøer på randen af medieoffentligheden (pressemeddelelser fra Knolls valgkontor eller artikler i de Grønnes partiblade). Når formidlingsdiskursen tages i brug, diskursiveres Knoll positivt, a la ovenstående eksempel

som et potentielt *demokratifornyende alternativ*.

Man kan illustrere forskellene mellem de tre diskurser ved at betragte den betydning termen "überparteilich" – en omstridt betegnelse der indgik i Knolls selvbeskrivelse – får som nøglebegreb i hver af diskurserne: Inden for venstre-fløjsdiskursen henviser "überparteilich" til at Knoll ikke kan henføres til et bestemt politisk parti, men får støtte fra flere forskellige partier. Inden for menneskelighedsdiskursen indebærer „überparteilich“ derimod en modsætning til partierne som sådan; hvis Knoll er „überparteilich“, betyder det at hun står på „vores“ side, uden for den (parti)politiske sammenspisthed. Endelig henviser „überparteilich“ inden for formidlingsdiskursen hverken til bred politisk opbakning eller profileret modsætning til partierne, men til den uafhængighed som den vellykkede formidling mellem græsrods- og institutionsniveau er betinget af.

Kontingenssættelse af kontingenssættelser

Efterhånden som debatten skrider frem – i særdeleshed fra og med den pressekonference hvor Knoll bekendtgør at hun faktisk stiller op – oscillerer den mediepolitiske offentlighed, og de hidtidige kontingenssættelser kontingenssættes. Der rettes nu problematiserende blikke mod de problematiseringer af præsidentembedet som de tre omtalte diskurser er udtryk for. Det sker dels inden for en højrefløjsdiskurs der desavouerer Knoll som de venstreorienteredes sidste, desperate påhit og anskuer den højt besungne "Überparteilichkeit" som en strategisk manøvre der skal give indtryk af at Knoll favner politisk bredere, end det i virkeligheden er tilfældet²¹. Men det sker først og fremmest i form af en problematisering af Knolls *politiske kompetence*: Det noteres som et negativum at hun mangler

udenrigspolitisk erfaring og ikke er fortløbig med det partitaktiske spil, man hæfter sig ved "hullerne i hendes viden" (ty: "Wissenslücken") (*Presse*, d. 13.3.98), og det antydes flere steder at Knoll ligefrem er *politisk naiv*. Knolls vigtigste modkandidater, præsident Klestil og den liberale udfordrer Heide Schmidt, påberåber sig begge politisk kompetence i bestræbelsen på at positionere sig i forhold til Knoll; Klestil med henvisning til sine seks (vellykkede) år på posten, og Schmidt med henvisning til sin parlamentariske erfaring og politisk-forfatningsmæssige viden²². Det er tvivlsomt om man kan betegne tematiseringen af kompetence-spørgsmålet som en decideret diskurs. Snarere er der tale om en topos der kan anvendes inden for flere forskellige politiske diskurser. Eksempelvis anlægges i flere kommentarer og baggrundsartikler i både *Standard* og *Presse* et historisk eller tidsdiagnostisk perspektiv på Knolls kandidatur hvor denne forklares og problematiseres som et symptom på en fremherskende personliggørelse og *afpolitisering* af det politiske liv.

Diskursiveringen af Knoll, som et (vist nok) mindre kompetent alternativ, udelukker, ikke at hun i samme bevægelse kan tilskrives positive egenskaber. F.eks. beskrives i en kommentar i *Standard* d.27.2.98 valget mellem Klestil og Knoll som et valg mellem "lidt bedaget erfaring på den ene side og frisk uprøvet på den anden". Og i en reportage i *Standard* d.2.4.98 koges forskellene mellem udfordrerne Schmidt og Knoll på lignende vis ned til modstillingen "kompetence" over for "samvittighed". Men det afgørende er at sådanne positive tilskrivninger ikke, inden for en række politiske diskurser, kan tælle som nogen tilstrækkelig begrundelse for at foretrække Knoll.

Problematiseringerne af Knolls kompetence kommer i betydelig grad i stand ved rekonstruktion af diskursivt materia-

le fra menneskelighedsdiskursen, henholdsvis ved at iagttage menneskelighedsdiskursen på en anden måde end den iagttager sig selv. I *Presse* og *Standard* kommer *Neue Kronen Zeitung*s fremstilling af den menneskelighed der sætter Knoll i modsætning til det politiske establishment, således til at fungere som belæg for at Knoll ikke besidder den nødvendige præsidentielle kompetence. Der er her ikke blot tale om at fortegnet ændres, men om at den positive pol i én modstilling (menneskelighed vs. system) rykker ind som den negative pol i en anden modstilling (menneskelighed vs. kompetence). Et karakteristisk eksempel er betegnelsen "Hjerternes Prinsesse" der blev lanceret af den kritisk-alternative ugeavis *Falter* som en ironisk rekonstruktion af tabloidpressens konstruktion af Knoll. Den kritiske brod i disse rekonstruktioner retter sig dog ikke kun mod menneskelighedsdiskursen, men også mod venstreflojs- og formidlingsdiskursen hvis ordførende subjekter må forsøge at differentiere "deres" Knoll (det solidariske eller demokratifornyende alternativ) fra menneskelighedsdiskursens Knoll.

Det lykkes kun i ringe grad. Knoll tager naturligvis til genmæle mod kritikken, men hun forbliver i store træk i defensen i resten af debatten, i det mindste i *Standard* og *Presse*, mens *Neue Kronen Zeitung* vier kompetencespørgsmålet mindre opmærksomhed og i øvrigt (re)rekonstruerer det inden for menneskelighedsdiskursen som systemets forsøg på at tryne Knoll ("partierne og nogle af deres hjælpere opfører sig som om politik var et privilegium for de etablerede", *Neue Kronen Zeitung*, d.27.2.98). I *Standard* og *Presse* citeres Knoll for imødegå kritikken og hævde at hun faktisk er kompetent og har politisk relevant erfaring (omend ikke partipolitisk erfaring). Argumentationen får dog ringe gennemslagskraft, forment-

lig fordi spørgsmålet om *hvilken* kompetence en præsident egentlig har brug for, ikke kommer på dagsorden. Mens der gennemgående tales meget om kompetence, tales der meget lidt om hvad kompetence er. Den underforståede opfattelse af politisk kompetence der kommer til udtryk i kritikken af Knoll, bliver således *ikke*, eller kun marginalt, ramt af offentlighedens kontingenssættelse.

Det betyder endvidere at formidlingsdiskursens metapolitiske potentiale stort set ikke realiseres. Der kommer ikke nogen diskussion i stand om præsidentembedet som formidler mellem et politisk græsrodsniveau og et politisk institutionelt niveau, endsige om Knolls muligheder for at løfte en sådan opgave. De ansatser der var hertil i debattens første tid, følges ikke op i de centrale medier, men forbliver i udkanten af medieoffentligheden. Dermed ikke være sagt at der ikke er elementer fra formidlingsdiskursen rundt omkring i mediedækningen, men det er netop kun elementer der optræder løsrevet og uden argumentativ kraft. Eksempelvis citerer *Presse* flere steder Knoll for udtalelser om som præsident at ville "påvirke meningsdannelsen", men hvad der nærmere menes med det – eller måtte begrunde vigtigheden af det – står hen i det uvisse.

En offentlighedsteoretisk kritik, grundende sig på forestillingen om offentligheden som sensor – eller korrekturinstans, kunne tage sit afsæt her. På baggrund af Knolls anderledeshed som præsidentkandidat, den opmærksomhed og interesse hun blev mødt med, og de impulser til en anden forståelse af præsidentembedet som blev ytret, kan det undre at diskussionen af præsidentembedet fyldte så relativt lidt i debatten. Midt i al talen om Knoll var debatten besynderligt tavs på dette punkt. Selv om det ikke skortede på meninger om Knoll, viste det diskursive spillerum for de meningsfulde

meninger sig at være relativt snævert, for så vidt som diskursiveringen overvejende blev til et spørgsmål om +/- menneskelighed eller +/- kompetence. Dermed blev der overraskende lidt plads til at diskutere Knoll som et alternativ der ikke lod sig indfoje i disse kategorier. Det offentlighedsteoretisk betænkelige heri er naturligvis ikke den manglende accept af Knoll som et demokratifornyende alternativ, men derimod den manglende **diskussion af om** hun var det, henholdsvis om et sådan alternativ var interessant i forhold til præsidentembedet. Denne undren lægger samtidig op til at rejse nye spørgsmål om debattens mikroprocesser – såsom: Hvordan kom reduktionen af det diskursive spillerum i stand? Hvordan gik det til at de metapolitiske impulser ikke kom til at spille nogen væsentlig rolle i debatten? Hvad blev der så at sige af dem, hvilke omtydninger og re-diskursiveringer blev de genstand for? Og lader disse transformationer sig på mere systematisk vis knytte til medieoffentlighedens virkemåde? Men det er en anden historie.

Noter

1. Denne artikel udspringer af et igangværende ph.d.-projekt, der forventes afsluttet primo 2003.
2. Lund 1997 beskriver denne reception og forholder den kritisk til sit eget projekt – som i en dansk sammenhæng markerer en genoptagelse af den tidlige, offentlighedsteoretiske Habermas. Loftager gør (i Loftager 1999) ud fra den tidlige Habermas op med mange habermasiansk inspirerede forestillinger om offentlighedens forfald. Se også Frandsen/Kolstrup 1996 for en gennemgang af receptionshistorien i England, USA, Frankrig og Skandinavien.
3. Se f.eks. Garnham 1992, der forsøger at trække de forskellige kritiktyper op.
4. Engelsk; „civil society“. Begrebet og dets ækvivalenter har en lang historie (se f.eks. Ehrenberg 1999 og Cohen/Arato 1992) – som jeg ikke vil forsøge at redegøre for – og

er nylig blevet betegnet som et "inflationært begreb" (Heming 1997). Også i Danmark har begrebet på det seneste vundet akademisk (og politisk) bevågenhed, se f.eks. temaindholdet om "det civile samfund" af *Social Kritik* nr. 29, 1994 – og bevågenheden er blevet udsat for kritik, se f.eks. Hauge 1996 eller Nielsen 1996. "Civilsamfund" forstår jeg her i en nøgtern, ikke-valoriserende betydning; som et kommunikationsrum uden for stat og marked, karakteriseret ved en relativt lav organiseringsgrad som på en gang gør det mindre egnet til at løse specifikke opgaver og bedre egnet til at tematisere "utematiserbare" problemer og løsninger. Der er en glidende overgang fra civilsamfundet til de tættere organisationer af politiske interesser som er karakteristiske for moderne, vestlige samfund.

5. Ansatsen her adskiller sig således afgørende fra det forsøg Gerhards/Neidhardt/Rucht 1998 gør på at bruge den sene Habermas' offentlighedsteori deskriptivt-analytisk.

6. Luhmann har gennem hele forfatterskabet publiceret flere offentlighedsteoretiske artikler (Luhmann 1970, 1990a, 1993), omend det ikke er blevet til et offentlighedsteoretisk værk (tættest på er bogen om massemedierne, Luhmann 1996). Til gengæld er der andre, særligt i en tysksproget kontekst, der har forsøgt at følge ansatserne op, og som således udgør et andet hovedspor i de seneste års interesse for offentlighed (heriblandt Baecker 1996, Marcinkowski 1993, Gerhards 1994, i en dansk sammenhæng kan nævnes Esmark 2000 og især Qvortrup 1998).

7. I modsætning til Gerhards' tolkning af Luhmann – og ligestillingen med Ackermans (liberalistiske) offentlighedsmodel (Gerhards 1997, Ackermann 1989).

8. I en dansk sammenhæng er forskellige aspekter af denne selvstændiggørelsesproces beskrevet af Hjarvard 1999 og Pedersen et al. 2000.

9. Der er her oplagte paralleller til Faircloughs forståelse af medierne som rekonstruktualiserende praksisser (f.eks. Fairclough 1995b). Fairclough trækker her på Bernstein 1990.

10. Det er beskrevet adskillige steder: Se f.eks. Livingstone/Lunt 1994 for talk-shows med politikerdeltagelse, Fairclough/Mau-

rannen 1998 og Hjarvard 1999 for det politiske interview, og Pedersen et al. 2000 og Ekecrantz/Olsson 1994 for den politiske journalistik i de trykte medier. Disse studier markerer alle et opgør med forståelsen af medierne som et rum for politisk manipulation (se f.eks. Holly/Kühn/Püschel 1986).

11. Her kan man fremhæve kommentaren, der forskningsmæssigt har været mærkeligt upåagtet indtil for nylig (jvf. Vestergaard 1998).

12. Se f.eks. Marcinkowski 1993 for en systemteoretisk beskrivelse af de "intersystemiske relationer" mellem politik og medier.

13. Kjerulf Petersen plæderer i en kritisk afgrænsning over for både receptionsanalyse og kvantitative metoder for at anvende diskursanalyse (Foucault og Laclau/Mouffe) og fortællingsanalyse (Greimas) som "sociologisk fremgangsmåde" (Kjerulf Petersen 1998). Roy Langer anvender (i Langer 1997) aktantmodellen til at undersøge diskurser (og moddiskurser) i mediedebatten om tyskeres køb af danske ejendomme.

14. Begrebet om en argumentativ orden giver mulighed for at integrere forskellige former for argumentationsanalyse i diskursanalysen. F.eks. kan man som Reisingl/Wodak 2000 forsøge at identificere det "fund of topoi" der kendetegner en bestemt diskurs. Topos kan her forstås i dobbeltbetydningen "sted" og "regel/procedure" (van Eemeren/Grootendorst/Henkemann 1996). Topos er et argumentativt sted, et synspunkt der åbner for argumentative koblinger mellem udsagn. Samlingen af topoi udgør det argumentative forråds-kammer (Fafner 1977) ud fra hvilket man meningsfuldt kan strides og – om ikke andet – blive enige om at være uenige. En sådan integration af argumentationsanalysen i diskursanalysen kan også ses som en radikaliserings af Toulmins nøglebegreb om "feltafhængighed" (Toulmin 1958).

15. Hvad responsivetsbegrebets responsivitet angår, henviser jeg til Bakhtin 1986. Der er desuden oplagte paralleller til etnometodologiens grundtanke om at studere den fælles konstruktion af social orden i de enkelte talebidrags orienteringer mod andre bidrag (f.eks. Garfinkel 1967). Og til Luhmanns begreb om rekursivitet (f.eks. Luhmann 1990b).

16. Rekontekstualiseringsperspektivet får vidtrækkende konsekvenser for betydningen af diskussionerne om "interpretationsproblemet", om analytikerens eventuelle overfortolkning af teksten i forhold til "det den faktisk betyder for folk" (se f.eks. kontroversen mellem Widdowson 1995 og 1996 og Fairclough 1996). Det vedrører også receptionsanalysen, der inden for medieforskningen har konstitueret sig i et opgør med hine overfortolkninger. Og rekontekstualiseringsperspektivet udgør en forskydning i forhold til de i øvrigt ganske sparsomme studier af længere medie-debatter (se f.eks. Gamson/Modigliani 1989, Hajer 1995, Gerhards/Neidhardt/Rucht 1998 eller Lund 1997).

17. Som den f.eks. er beskrevet af Bell 1991.

18. Presse er Östrigs største landsdækkende "seriøse" dagblad. Som det traditionsrige organ for det østøstrigske bourgeoisie (Fidler/Merkle 1999:295) står avisen det konservative folkeparti (ÖVP) nær – ÖVP som i 1992 opstillede Thomas Klestil. *Neue Kronen Zeitung* er en berømt-berygtet tabloid-avis, kendt for sin (populistiske) kampagnejournalistik, sit umådelige antal læsere (omkring 40 % af den samlede læserskare!) og sin betydelige politiske indflydelse. Tilsvarende er det også den avis de østrigske intellektuelle elsker at hade – og vice versa. Standard er en relativt ny avis (1988) med et læsertal lidt i underkanten af Presses. Avisen er både karakteriseret ved at prioritere erhvervsstoffet (trykkes dertil passende på rosa papir) og ved en for det østrigske dagbladsmarked usædvanlig intellektuel profil.

19. De tyske citater er oversat af undertegnede. Forståelighed og tilgængelighed er prioriteret over filologisk nøjagtighed.

20. Der er her en klar parallel til Haiders kritik af den politiske sammenspisthed ("Proporz" og "Filz"), en kritik som ikke mindst *Neue Kronen Zeitung* har været organ for.

21. Blandt de mere radikale eksempler på en sådan desavouering er Haider og andre FPÖ-medlemmers tirader mod Knoll, der f.eks. betegnes som "en rød præst" eller "en af de værste "udgrænsere" af FPÖ" (ty; "Ausgrenzerinnen – med en omvendning af kritikken mod FPÖ for at udgrænse udlændinge og mindretal) (Presse d.27.2.). Disse

angreb spiller dog ikke nogen fremtrædende rolle i debatten.

22. Schmidts valgslogan var eksempelvis "Viden og Samvittighed" (ty; "Wissen und Gewissen"), underforstået at førstnævnte kunne positionere hende i forhold til Knoll. Klestils medarbejdere var blandt de første til at "henvise til" Knolls manglende udenrigspolitiske kompetence.

Litteratur

Ackermann, B. 1989: "Why Dialogue?" In: *The Journal of Philosophy* 86 (1).

Andersen, N.Å. 1994: *Institutionel historie : en introduktion til diskurs og institutionsanalyse*. København: Center for Offentlig Organisation og Styling.

Baecker, D. 1996: "Oszillierende Öffentlichkeit". In: Maresch, R. (Hg.): *Medien und Öffentlichkeit*. Klaus Boer Verlag.

Bakhtin, M.M. 1986: *Speech Genres & Other Late Essays*. Austin, Texas: University of Texas Press.

Bell, A. 1991: *The Language of News Media*. Oxford: Blackwell.

Bernstein, B. 1990: *The Structuring of Pedagogic Discourse*. London: Routledge.

Billig, M. 1987: *Arguing and thinking: a rhetorical approach to social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Burman, E./Parker, I. 1993: *Discourse Analytic Research. Repertoires and readings of texts in action*. London: Routledge.

Calhoun, C. (ed.) 1992: *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Chilton, P. 1987: "Metaphor, Euphemism, and the Militarization of Language". In: *Current Research on Peace and Violence*, 10.

Cohen, J.L./Arato, A. 1992: *Civil Society and Political Theory*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Eemeren, F.H. van/Grootendorst, R./Snoeck Henkemann, F. 1996: *Fundamentals of Argumentation Theory*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Ehrenberg, J. 1999: *Civil Society. The Critical History of an Idea*. New York UP.

Ekecrantz, J./Olsson, T. 1994: *Det redigerade samhället*. Stockholm: Carlsons.

Esmark, A. 2000: "Offentlighed eller system?" I: Pedersen/Kjær/Esmark/Horst/Carlsen 2000: *Politisk journalistik*. Danmarks Journalisthøjskole. Forlaget Ajour.

Fafner, J. 1977: *Retorik: klassisk og moderne: indføring i nogle grundbegreber*. København: Akademisk Forlag.

Fairclough, N. 1995a: *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.

Fairclough, N. 1995b: *Media Discourse*. London: Edward Arnold

Fairclough, N. 1996: "A reply to Henry Widdowson's "Discourse analysis: a critical view"". In: *Language and literature* 5 (1).

Fairclough, N./Mauranen 1998: "The conversationalization of political discourse: a comparative view". In: Blommaert, J. & Bulcaen, (eds.): *Political Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.

Fidler, H./Merkle, A. 1999: *Sendepause. Medien und Medienpolitik in Österreich*. Oberwart: edition lex liszt 12.

Foucault, M. 1969: *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard.

Frandsen, F./Kolstrup, S. 1996: "Öffentlichkeit, offentlighed, espace public, public sphere". I: *MedieKultur* 25.

Gadamer, H.G. 1960: *Wahrheit und Methode*. Tübingen: Mohr.

Gamson, W.A./Modigliani, A. 1989: "Media Discourse and Public Opinion on Nuclear Power: A Constructionist Approach". In: *American Journal of Sociology* 1/89.

- Garfinkel, H. 1967: *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Garnham, N. 1992: "The Media and the Public Sphere". In: Calhoun, C. (ed.) 1992: *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Gerhards, J. 1994: "Politische Öffentlichkeit. Ein system- und akteurtheoretischer Bestimmungsversuch". In: Neidhardt, F. (Hg.) 1994: *Öffentlichkeit, öffentliche Meinung, soziale Bewegungen*. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. Sonderheft 34.
- Gerhards, J. 1997: "Diskursive versus liberale Öffentlichkeit. Eine empirische Auseinandersetzung mit Jürgen Habermas". In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 49 (1).
- Gerhards, J./Neidhardt, F./Rucht, D. 1998: *Zwischen Palaver und Diskurs. Strukturen öffentlicher Meinungsbildung am Beispiel der deutschen Diskussion zur Abtreibung*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Hauge, H. 1996: "Civilsamfundet – noget andet end Habermas og kommunitarisme". I: *Kritik* 122.
- Habermas, J. 1962: *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Neuwied: Hermann Luchterhand Verlag.
- Habermas, J. 1992: *Faktizität und Geltung*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Hajer, M.A. 1995: *The Politics of Environmental Discourse. Ecological Modernization and the Policy Process*. Oxford: Clarendon Press.
- Halliday, M.A.K. & Hasan, R. 1976: *Cohesion in English*. London: Longman.
- Heming, R. 1997: *Öffentlichkeit, Diskurs und Gesellschaft: zum analytischen Potential und zur Kritik des Begriffs der Öffentlichkeit bei Habermas*. Wiesbaden: Deutscher Universitäts-Verlag.
- Hjarvard, S. 1999: "Politik som mediemontage: Om mediernes forandring af den politiske kommunikation". I: Andersen/Christensen/Jørgensen/Togeby/Vallgård (udg.): *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Holly, W./Kühn, P./Püschel, U. 1986: *Politische Fernsehsendungen*. Tübingen: Niemeyer.
- Jäger, S. 1993: *Kritische Diskursanalyse*. Duisburger Institut für Sprach- und Sozialforschung.
- Kjerulf Petersen, L. 1998: "Tekst- og diskursanalyse som sociologisk fremgangsmåde". I: *Dansk Sociologi* 2/97.
- Langer, R. 1997: "Men tyskerne giver ikke op så let". Mediediskursanalyse – hvordan? I: Hjort, K. (udg.): *Diskurs. Analyser af tekst og kontekst*. Samfundslitteratur.
- Lehrmann, U. 1998: "Avisanalysens status". I: *MedieKultur* 28.
- Livingstone, S./Lunt, P. 1994: *Talk on Television. Audience Participation and Public Debate*. London: Routledge.
- Loftager, J. 1999: "Fungerer den politiske offentlighed?" I: Andersen/Christensen/Jørgensen/Togeby/Vallgård (udg.): *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Luhmann, N. 1970: "Öffentliche Meinung". I: *Politisches Vierteljahresschrift* 11.
- Luhmann, N. 1990a: "Gesellschaftliche Komplexität und öffentliche Meinung". In: Luhmann, N.: *Soziologische Aufklärung, 5. Konstruktivische Perspektiven*.
- Luhmann, N. 1990b: *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Luhmann, N. 1993: "Die Beobachtung der Beobachter im politischen System". In: Wilke, J. (Hg.): *Öffentliche Meinung. Theorien, Methoden, Befunde*. Freiburg/München: Karl Alber.

- Luhmann, N. 1996: *Die Realität der Massenmedien*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Lund, A.B. 1997: *Smitsomme sygdomme i dansk journalistik. Handlingsaspekter ved sundhedsfaglig formidling anskuet genealogisk i en offentlighedsteoretisk referenceramme*. København: Munksgaard.
- Marcinkowski, F. 1993: *Publizistik als autopoietisches System. Politik und Massenmedien. Eine systemtheoretische Analyse*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Nielsen, A.V. 1996: "Når civilisationen går under i kultur. En introduktion til Helmuth Plessners opgør med kommunitarismen". I: *Kritik* 122.
- Pedersen/Kjær/Esmark/Horst/Carlson 2000: *Politisk journalistik*. Danmarks Journalisthøjskole. Forlaget Ajour.
- Potter, J. 1996: *Representing Reality. Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage.
- Qvortrup, L. 1998: *Det hyperkomplekse samfund. 14 fortællinger om informationssamfundet*. København: Gyldendal.
- Reisigl, M./Wodak, R 2000: *Discourse & Discrimination*. London: Routledge.
- Social Kritik* 29, 1994. Temanummer: Det civile samfund.
- Swales, J. 1996: *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge UP.
- Thompson, J. 1995: *The Media and Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Thurnher, A. 1999: *Das Trauma, ein Leben, österreichische Einzelheiten*. Wien: Paul Zsolnay Verlag.
- Toulmin, S. 1958: *The Uses of Argument*. Cambridge: University Press.
- Vestergaard, T. 1998: "Lederen". I: *Mediekultur* 28.
- Widdowson, H.1995: "Discourse analysis: a critical view". In: *Language and Literature* 4 (3).
- Widdowson, H. 1996: "Reply to Fairclough. Discourse and Interpretation: conjectures and refutations". In: *Language and Literature* 5 (1).